

PÁRHUZAMOS KELETI SZLÁV KÖLCSÖNZÉSEK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVVÁLTOZATOKBAN

Gazdag Vilmos

(Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Берегове,
gazdag.vilmos@kmf.org.ua)

Abstract

The intensive influence of Russian and Ukrainian on the Hungarian dialects of Transcarpathian Hungary can be dated to different periods, which clearly coincide with the periods when these languages had the status of state languages.

Within the framework of this article, we would like to present some Slavic (Russian and Ukrainian) loanwords which, despite the high degree of similarity between the vocabularies of the two languages, are considered to be double borrowings. Such loanwords are used in parallel, as synonyms for each other.

Keywords: eastern Slavic loanwords, Transcarpathian Hungarian dialects, parallel borrowings.

Az egyes nyelvek szókészleti gyarapodása számos módon mehet végbe: szóalkotással, szókölcsonzással, jelentésváltozással stb. (erre vonatkozóan lásd pl. Bárczi 1996; Keszler 2000; Lengyel 2000a, 2000b; Pethő 2006 stb.). Ezek természetesen nem minden esetben jelentik azt, hogy az „új” szó bekerül a standard nyelvváltozatba is. Gyakran, sőt az idegen vagy a kölcsönyszavak kezdeti meghonosodási időszakában ezek csak a regionális szinteken válnak ismertté. A nyelvet ért hatás azonban sohasem egyenmű. Ez kétségtelenül igaz a magyar nyelvre is. Az egyes történelmi korszakok magas presztízzsel bíró lingua franca nyelvei (a latin, német, orosz, angol) mellett a szomszédos népek nyelvei is jelentős hatást gyakoroltak rá.¹ Az évszázadok óta tartó több irányú hatás révén nyelvünkben számos olyan szó is meghonosodásra került, melyek a kettős kölcsönzés eredményeinek tekinthetők.

„Mindenki ismer a magyarban ilyen szópárokat, mint *papiros~papír*, *trónus~trón*, *krokodilus~krokodil*. Ezeknek hangalakja csak kevésbé tér el egymástól, jelentésük azonos vagy legfeljebb más hangulatú. A *papirosnak* és *trónusnak* például kissé régiesebb és ünnepélyesebb a jellege,

¹ Természetesen ez fordítottan is igaz. A magyar nyelv ugyancsak komoly hatással volt a környező népekre és nyelveikre.

mint a *papírnak* és a *trónnak*. A *krokodilus* is régiesebb mint a *krokodil*. Ezekben a szavakban mindenki egészen nyilvánvalóan érzi, hogy azonos szavakkal van dolga, de úgy is lehetne vélni, hogy a manapság gyakrabban használt rövidebb szóalak a másiknak csak újabb, lekopott változata. Pedig itt kettős szóátvétellel van dolgunk. A *papiros*, *trónus*, *krokodilus* a latin nyelvből való, a később fölbukkanó *papír*, *trón*, *krokodil* pedig az ugyancsak latin eredetű német *Papiir*, *Thron*, *Krokodil* későbbi, 19. századbeli átvétele” (Kálmán 1950: 24).

A kettős átvételek csoportjába „túlnyomórészt azok az esetek tartoznak, amelyekben egy idegen szó kétszer (vagy többször) honosodott meg nyelvünkben, vagy más-más nyelvből, illetőleg egy nyelv más-más nyelvjárásából, vagy más-más időben kerülván hozzánk” (Grétsy 1959: 204).

„A közvetlen átadó nyelv különbözősége jelentős változásokat okozhat a szónak mind hangállapotában, mind jelentésében. A két átvétel közt néha többszáz, esetleg ezernél is több esztendő telt el” (Kálmán 1950: 24).

Nagyon szép példája a hangalakban különböző, de jelentésben egyező átvételre a *csáj*: *tea* szópár: az első alak szláv eredetű, a másik, a *tea* szó a latinból való átvétel: *thea* (*sinensis*). Ám az első alak végső forrása az észak-kínai *čā* szó, amely mongol–török közvetítéssel jutott az oroszba, a *tea* alak viszont a dél-kínai *tē* változatra megy vissza (Erdödi 1975: 204).

Benkő Loránd (1953: 469) a kettős nyelvjárási átvételek kapcsán két csoport elkülönítését látja célszerűnek: 1) amikor a két magyar tájnyelvi változat két idegen nyelvi dialektális változatra megy vissza; 2) amikor két magyar nyelvjárás egyazon idegen nyelvi változatot hanghelyettesítés vagy más körülmény folytán kétféleképpen vesz át.

Jelen munka keretein belül néhány olyan szláv (orosz és ukrán) kölcsönzót kívánunk bemutatni, melyek esetén – a két nyelv szókészletének nagymértékű azonossága ellenére is – kettős kölcsönzésről kell beszélnünk.

Az orosz és ukrán nyelv kárpátaljai magyar nyelvjárásokra gyakorolt intenzív hatása különböző időszakokra tehető, melyek egyértelműen egybeesnek azokkal az időszakokkal, amikor e nyelvek államnyelvi státusszal bírtak. A trianoni békeszerződés aláírását követően a terület magyar lakossága kisebbségi népcsoporttá, nyelve pedig a mindenkori államnyelvnek alárendelt kisebbségi nyelvvé vált. Az elmúlt közel másfél évszázad során a terület több államalakulat kötelékébe tartozott. Az állami hovatartozással együtt a domináns nyelv is többször változott.

1. Az orosz és az ukrán nyelvi szó hangalakja teljesen különbözik egymástól

Az ilyen kölcsönszavak párhuzamosan, egymás szinonimáiként használatosak. Ilyenek például a lentebb részletesebben is bemutatott és elemzett ukr. *dovidka* ~ or. *szprávka* szópáron kívül a ‘részleg’ jelentésben használt ukr. *vidgyil* (відділ) ~ or. *otgyel* (ор. отдел) szópárt, a ‘diák- vagy munkásszállót’ jelölő ukr. *hurtozsitok* (гуртожиток) ~ or. *obsezsit* (общезитие) szópárt; a ‘pénzt mint fizetőeszközt’ jelölő ukr. *hrosi* (гроші) ~ or. *gyengi* (деньги) szópárt; illetve a következő szópárokat is: ‘kislány’ – ukr. *gyivcsina* (дівчина) ~ or. *gyevuska* (девушка); ‘jó’ – ukr. *dobre* (добре) ~ or. *hárásó* (хорошо); ‘(busz)megálló’ – ukr. *zupinka* (зупинка) ~ or. *osztanovka* (остановка); ‘tanács (mint testület)’ ukr. *ráda* (рада) ~ or. *szovet* (совет), illetve az ezekből képzett ‘községi tanács’ ukr. *szilyráda* (сільрада) ~ or. *szelszovet* (сельсовет); ‘étkező’ – ukr. *jidálnya* (їдальня) ~ or. *osztolova* (столовая); ‘szigorlat’ – ukr. *zálík* (залік) ~ or. *zácsot* (зачет); ‘összefoglaló kimutatás, jelentés’ ukr. *zvit* (звіт) ~ or. *o(u)csot* (отчет) kölcsönszavak is.

E szavak használatával kapcsolatosan azt egyértelműen ki lehet jelenteni, hogy még napjainkban is az orosz nyelvi változatok előfordulása a gyakoribb (erre vonatkozóan lásd pl. az ‘igazolás’ jelentésben használt *dovidka* és *szprávka* szavak ismeretét bemutató 1. és a 2. ábrát).

Ennek magyarázatául szolgálhat, hogy az egykori Szovjetunióban bár elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt, de ennek ellenére az orosz nyelv – mint a nemzetek közötti érintkezés nyelve – politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsósorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett (Csernicskó 1998a: 145–146, 1998b: 5; Csernicskó–Melnik 2007: 138;). Azaz valójában az orosz volt az államnyelv, de nem nevezték, és nem is nevezhették annak, mivel a Szovjetunióknak nem volt törvényben lefektetett államnyelve (Zoltán 2003). Az orosz nyelv az oktatási rendszer minden fokozatában kötelező volt, így a kárpátjai magyarság is többé-kevésbé elsajátította azt (Csernicskó 1998a: 213, 2003a: 67). Az így realizálódó erős orosz nyelvi dominancia hatására több ezer orosz vagy orosz közvetítésű lexikai elem honosodott meg a tagköztársaságok nyelvében, melyek jelenléte a nyelvhasználat minden színterén kimutatható (Исаев 2002: 114).

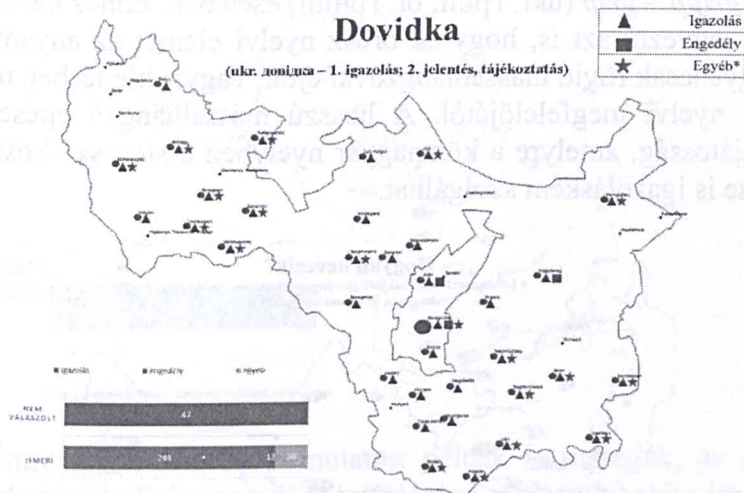
Egyrésztől ennek is köszönhető, hogy az orosz „a mai napig jelentős befolyással bír a közéleti és a hivatalos szférában” (Márku 2008: 33;

a közéleti szféra nyelvhasználatáról lásd még Cserniczkó 1998a: 157, 2003b; Karmacsi 2003; Márku 2003). Másrészről az ukrán nyelv oktatását csak 1990-ben vezették be minden ukrainai, így a kisebbségi tannyelvű iskolákban is (Cserniczkó 1998b: 8, 1998c), viszont nem lett szabályozva az, hogy mely osztályokban és milyen óraszámokban is folyjon az oktatás (a kezdeti helyzetről lásd Лизанець 1994), illetve máig nincsen biztosítva hozzá a megfelelő módszertani háttér (Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001: 85–91; Beregszászi–Cserniczkó 2004).

dovidka (l. Gazdag 2021: 92) – kksz, fn '-t, '-ja – 1. 'igazolás'; 2. 'jelentés, tájékoztatás' < ukr. довідка [< ukr. довідка – ESUM I: 391; Vasmer–Tr. nem tárgyalja]; – I. *Miért használunk ilyen szavakat, hogy bulocska, szprávka, dovidka?* [319_Bótrágy_1941_f_anytr]; II. *Az I. és II. kategóriát igazoló „dovidka” már háromszáz dollárért megvásárolható.* [Kárpáti Igaz Szó, 2008. július 15.]; *Egy igazolást (dovidka) kell adnia arról, hogy a támogatás felvételében akadályozott pályázóval a megbízott személy közös háztartásban él* [Kárpátinfo, 2008. december 23.].

szprávka (uo., 133) kksz, fn '-t, '-ja – 1. 'igazolás'; 2. 'tudakozódás, érdeklődés' < or. справка [< or. справка – ESUM és Vasmer–Tr. sem tárgyalja]; – I. *Például azt mondják az emberek, megyek egy szprávkáér a kösségházára* [468_HETYEN_1961_FERFI_ANYTR], valamint használatos még **szpráfka** alakban is; – *Nem igazolást kértünk hanem szpráfkát* [405_beregújfalú_1958_no_anytr]; II. *Olyan szláv eredetű szavakat használ magyar beszédében, mint a bulocska, paszport, szprávka, szoljárka.* [Kárpátinfo, 2010. július 26.]; III. *Adtak nekem egy szprávkát, hogy mehetek este is.* [Zelei 2001: 16]; A szóláshasonlat szerint a rangjelzés nélküli hohol (ukrán) annyit ér, mint a **szprávka** (igazolás) pecsét nélkül [Vári Fábián 2011: 273].

(A szemléltetésként használt képek forrása minden esetben saját szerkesztés – G. V.)

* bizonylat, elismervény, kimutatás, okirat, orvosi igazolás, stb.

* bizonylat, engedély, igazolvány, magyarázat, stb.

2. Az orosz és ukrán szó hangalakjában csak minimális eltérések mutatkoznak

2.1. Hosszú–rövid mássalhangzók eltérése: például az ‘influenza’ jelentésű *gripp* ~ *grip* (ukr. грип; or. грипп) esetében. Ehhez kapcsolódóan meg kell jegyezni azt is, hogy az orosz nyelvi elemet az anyanyelvi beszélők ugyancsak rövid mássalhangzóval ejtik, vagyis kiejtésben nem tér el az ukrán nyelvi megfelelőjétől. A hosszú mássalhangzó ejtése magyar nyelvi sajátosság, amelyre a közmagyar nyelvben a *stop* szó hosszú *p*-vel való ejtése is igazolásként szolgálhat.

2. e ~ i hangok eltérése: *perejezd* ~ *perejizd* (‘vasúti átjáró’ – or. переезд, ukr. переїзд); *szvetafor* ~ *szvitafor*, ill. *szvetlafor* ~ *szvitlofor* (‘közlekedési lámpa’ – or. светофор; ukr. світлофор); *beszedka* ~ *beszidka* (‘filagória’ – or. беседка; ukr. бесідка); *szetka* ~ *szitka* (‘háló vagy hálóból készült tasak’ – or. сетка; ukr. сітка).

3. Magánhangzók megléte: az ukrán nyelvi átvételeknél az orosz nyelvi párjukhoz képest egy plusz magánhangzót ejtenek: *ohrána* ~ *ohorona* (‘biztonsági őr’ – or. охрана; ukr. охорона).

4. Egyéb eltérések: *bástya* ~ *básnya* (‘víztorony’ – ukr. башта; or. башня) – a *bástya* alakváltozat esetében a magyar nyelvi *bástya* alapján ugyancsak analógiás hatást lehet feltételezni; *rozkladuska* ~ *raszkladuska* (‘parozóágy’ – ukr. розкладушка, or. раскладушка).

Amint azt a fentebb bemutatott példák is mutatják, az orosz és ukrán nyelv kárpátaljai magyar nyelvjárásokra gyakorolt hatása lényegében egy olyan párhuzamosan megvalósuló folyamatként értelmezhető, amely mindkét nyelv számára intenzív átadó nyelvi szerepet tud biztosítani, s melynek eredményeként számos kölcsönszó egymással párhuzamosan, egymás szinonimájaként került meghonosodásra és kerül felhasználásra a kárpátaljai magyar beszélők mindennapi kommunikációiban.

IRODALOM

- Bárczi, G. 1996, *A magyar nyelv életrajza*. Budapest: Custos Kiadó.
- Benkő, L. 1953, Zsúfol. *Magyar Nyelv* 49. évf., 3–4. sz., 468–470.
- Beregszászi, A. – Csernicskó, I. – Orosz, I. 2001, *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi, A. – Csernicskó, I. 2004, Az ukrán nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: Nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi problémák. In: Beregszászi, A. – Csernicskó, I., ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint, 97–108.
- Csernicskó, I. 1998a, *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó, I. 1998b, Az ukrán nyelv Kárpátalján. In: *Regio: Kisebbség, Kultúra, Politika, Társadalom* 9. évf., 1. sz., 1998, 5–48.
- Csernicskó, I. 1998c, Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskolaiban. In: Lansztyák, I. – Szabó Mihály, G. (szerk.), *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében kü-*

- lönös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségre.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 44–59.
- Csernicskó, I. 2003a, A kárpátaljai magyar lakosság által használt orosz nyelvváltozatok. In: Csernicskó, I. (szerk.), *A mi szavunk járása: Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 66–67.
- Csernicskó, I. 2003b, A hivatali ügyintézés. In: Csernicskó, I. (szerk.), *A mi szavunk járása: Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 74.
- Csernicskó, I. – Melnyk, S. 2007, Az ukrainai kisebbségek és a nyelvi oktatás. In: Orosz, I. (szerk.), *Magyarok a Tisza-forrás környékén: A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében.* Ungvár: PoliPrint, 120–148.
- Erdődi, J. 1975, Kétszeri átvétel: zsemlye és simindzsiás. *Magyar Nyelv* 71. évf., 2. sz., 205–206.
- Gazdag, V. 2021, *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban.* Törökbálint: Termini Egyesület.
- Grétsy, L. 1959, A párhuzamos alak- és jelentésmegoszlásról. *Magyar Nyelv* 55. évf. 2. sz., 198–207.
- Kálmán, B. 1950, Párhuzamos szóátvételek a magyarban. *Magyar Nyelvőr.* 74. évf. 1. sz., 24–27.
- Karmacsi, Z. 2003, A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó, I. (szerk.), *A mi szavunk járása: Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 93–100.
- Keszler, B. 2000, A szóképzés. In: Keszler, B. (szerk.), *Magyar grammatika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 309–323.
- Lengyel, K. 2000a, A szóösszetétel. In: Keszler, B. (szerk.), *Magyar grammatika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 324–341.
- Lengyel, K. 2000b, A ritkább szóalkotási módok. In: Keszler, B. (szerk.), *Magyar Grammatika.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 341–350.
- Márku, A. 2003, A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Csernicskó, I. (szerk.), *A mi szavunk járása: Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 100–104.
- Márku, A. 2008, *Érvényes történetek: Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Monográfia.* Beregszász–Ungvár: PoliPrint Kft. – KMF. (= Rákóczi-füzetek XLVIII.)
- Pethő, J. 2006, *Jelentéstan: Tankönyv a BA képzés számára.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola.
- Zoltán, A. 2003, A Szovjetunió és a posztsovjet térség etnolingvisztikai problémái. *Kisebbségkutatás* 12. évf., 1. sz., 226–228.
- Исаев, М. 2002, Этнoлингвистические проблемы в СССР и на постсоветском пространстве. *Вопросы языкознания* № 6, ноябрь-декабрь. Москва, 101–117.
- Лизанець, П. 1994, Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття та в Угорщині. *Acta Hungarica* III, 125–130.